

şik yirmide biri kadardır. Tenkitleri daha ziyade Mâlikîler'le Hanefîler'e yönelik olmakla birlikte Şâfiîler de bundan paylarını almışlardır. Hanbelîler'e pek fazla ilişmemesi, Ahmed b. Hanbel'in ashâbü'l-hadis'in ileri gelenlerinden sayılması, za-yıf bile olsa hadisleri ön plana çıkarması ve zaruret bulunmadıkça kıyasa başvur-maktan kaçınması sebebiyle diğer imamlara göre zâhir ehline daha yakın görülmesiyle ve biraz da Hanbelîliğin gelişiminin o dönemde yeterince tamamlanmamış olmasıyla açıklanabilir. İbn Hazm, *el-İhkâm*'da kendinden önceki zâhir ehlinin görüşlerine de yer vererek onların diğer mezheplere yönelttiği eleştirileri ve kendilerine yöneltilen eleştirilere verdikleri cevapları zikretmiştir (VII, 68, 137, 139; VIII, 7, 107, 111). Öte yandan Dâvûd ez-Zâhirî'ye nisbet edilen bazı görüşlerin aslında ona ait olmadığını ileri sürmüş, zâhir ehlinin bilinen bir kısım âlimin gerçekte zâhir ehli sayılmayacağını belirtmiş, birçok yerde Dâvûd da dahil olmak üzere önceki zâhir ehlinin görüş ve yaklaşımlarını tenkit etmekten geri durmamıştır (III, 129, 130, 147; IV, 2, 73, 75; VII, 143).

Kitabın birçok yerinde bizzat katıldığı tartışmalara işaret eden İbn Hazm (V, 78, 163, 176; VI, 77; VII, 49, 78), diğer birçok eserinde olduğu gibi cedeli ve polemikçi bir üslûp kullanmıştır. Şüphesiz bunda Mâlikîliğin o dönemde Endülüs'ün hâkim mezhebi oluşunun, bu mezhep fakihleri tarafından ağır biçimde eleştirilmesinin ve dışlanmasının, hatta yaşadığı dönemde kitaplarının yakılmış olmasının izleri bulunur. İbn Hazm, önce tenkit edeceği görüşü mümkün olduğunca gerekçeleriyle birlikte objektif ve doğru olarak ortaya koyar ve ardından bu görüşün geçersizliğini ispata girişir. Karşıt görüşleri eleştirirken sert ve acımasız olması yanında tenkit edeceği meseleyi bazan kasten veya iyi anlamadığı için doğru vazetmediği de gözlenmektedir. Meselâ Hanefîler'in, şahitle birlikte yemine dayanarak hükmetmenin Kur'an'a uymadığı şeklindeki yaklaşımını söz konusu ederek Hanefîler'in Peygamber'in hükmünün Kur'an'a aykırı olduğu şeklinde bir anlayışın içine düştüğünü iddia etmesi böyledir (*el-İhkâm*, VII, 173; ayrıca bk. VII, 4; VIII, 131). Halbuki Hanefî fakihleri burada, hadisin hükmünün Kur'an'a aykırı olduğunu değil Resûl-i Ekrem'e isnad edilen sözün Kur'an'a aykırılık gerekçesiyle aslında ona ait olamayacağını ileri sürerler. İbn Hazm'ın tenkit oklarına hedef teşkil edenler ara-

sında Hallâc-ı Mansûr'un da dahil olduğu (VII, 36) birçok sûfinin, Bişr b. Gıyâs, Ebû Bekir el-Esam ve Bâkılânî gibi birçok kelâmcının bulunması, onun Bâtınlık izleri taşıyan tasavvuf ve ileri derecede teorik kelâm tartışmaları karşısındaki tavrının da ipuçlarını vermektedir. Bişr b. Gıyâs ve Ebû Bekir el-Esam'ın "görüşlerinden yüz çevrilecek iki adam" diye anmış (IV, 189), mütellim metodunun babası sayılan Bâkılânî'yi kıyası ve fikhî bilmemekle itham etmiştir (VII, 53).

İbn Hazm, hukukî anlayış ve görüşlerin kendisinden önceki oluşum ve gelişimine ilişkin geniş bir bilgiye sahip olduğu için *el-İhkâm* sahâbe, tâbiîn ve mezhep imamlarının kanaatleri yanında ilk dönemlerden kendi zamanına kadarki meşhur fakihlerin görüşlerini ve bunların zâhirî bakış açısına göre değerlendirmesini içermesi itibarıyla de ayrı bir öneme sahiptir. *el-İhkâm*'da, ilk dönemlerin müstakil müctehidlerinden fikh mezheplerinde doktrin oluşumuna önemli katkıları bulunan fakihlere kadar pek çok âlimin görüşüne yer verilmesi, kitabın oldukça zengin kaynakları bulunduğu izlenimini vermekle birlikte isimleri anılan eserlerin sayısı son derece azdır. Bunlar arasında Şâfiî'nin *er-Risâle*, Kâdî Abdülvehhâb'ın İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin eserine yazdığı *Şerhu'r-Risâle*, Muhammed b. Ahmed el-Utbî'nin *el-Müstahrece*, Tahâvî'nin *İhtilâfû'l-ʿulemâʿ*, Ebû Nasr el-Mervezî'nin *el-İmâm*, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin *et-Târîhu'l-evsaʿ* adlı kitapları sayılabilir (IV, 220; VI, 16, 35; VIII, 36). İbn Hazm *el-İhkâm*'da kendisine ait bazı eserlere de atıfta bulunur.

el-İhkâm, sonraki usulcüler tarafından zâhirî yöntemin en önemli kaynaklarından biri sayılmış ve özellikle kıyas bahislerinde red maksadıyla bu eserdeki görüşlere yer verilmiştir. Zehebî'nin de belirttiği gibi İbn Hazm'ın kitapları ya benimsendiği ya da sorgulanmak istendiği için sonraki âlimler tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Şâfiî usulcülerinden Ebû Şâme el-Makdisî, Hz. Peygamber'in fiillerinin değeri konusundaki *el-Muhakkak* adlı eserinde *el-İhkâm*'ın ilgili bölümünden büyük ölçüde istifade etmiş ve onun görüşlerini benimsemiştir. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *el-Bahrü'l-muhtâ*'te İbn Hazm'a nisbet ettiği fikirler geniş biçimde *el-İhkâm*'dan alınmıştır. *el-İhkâm*'a atıf yapanlar arasında Şâtîbî ve İbn Kayyim el-Cevziyye de anılabilir. İbn Kayyim özellikle fakih sahâbilerin listesi, re'y ve taklid aleyhindeki hadis ve Selef

âsârı konusunda *el-İhkâm*'a dayanmıştır.

Bilgi teorisi ve yöntem açısından *el-İhkâm* diğer usul kitaplarından farklıdır. İbn Hazm'a göre hükümlerin kaynakları naslar (Kitap ve Sünnet metinleri), icmâ ve delil olmak üzere üçtür. Delil, diğer iki kaynağa râci olup onlardan mantıkî çıkarımda bulunma ameliyesidir. Delil kapsamı içerisinde kesinlikle ta'lîl, teşbih ve zannî haml bulunmaz. Bu yönüyle İbn Hazm, fikh usulünü ve fikhî diğer ekollerde olanın aksine zanniyât üzerine değil kat'iyât üzerine temellendirmeye çalışır. Sonraki usulcülerin zanla amelin meşruiyetini ispatlamaya özen göstermeleri, sistemlerinin bir gereği olmakla birlikte bir ölçüde İbn Hazm'ın bu kesinci yaklaşımına cevap verme amacını güttüğü de söylenebilir.

Eserde, fikh usulünde tartışılan ana konuları içermekle ve konuları arasında aslı delillerden fer'î delillere ve konulara giden bir sıra izlenmekle birlikte diğer usul kitaplarının çoğunda görülen yazım sistematikinden farklı olarak usul konu ve tartışmaları kırk bölüm (bab) halinde ele alınmıştır. Usul literatüründeki birçok dil ve mantık tartışması bağımsız birer bölüm yapıldığı için bu bölümlerin birkaç sayfayı aşmayacak şekilde kısa, klasik usul konularının ise oldukça hacimli tutulduğu ve birçok alt başlığa ayrılarak incelendiği görülür. Birinci bölümde İbn Hazm kitabın yazılış amacını ve konusunu açıklamakta ve diğer usul kitaplarında alışılmamış olan bir biçimde görüşlerini oturttuğu teorik çerçeveye temas etmektedir. Eserin diğer bölümlerinde akf deliller, dil, cedel, lafız-mâna ilişkisi, hüsn ve kubuh, Kitap, Sünnet ve bu iki delille ilgili dil, mantık ve usul kuralları, icmâ, istishâb ve istihsan gibi fer'î deliller, fetva ve müftû, taklid ve ihtidâ gibi konular kendi içinde tutarlılığını koruyan bir yaklaşımla ele alınır. Gerek *el-İhkâm*'da yer verilen konular gerekse diğer fakihlerin görüşlerini eleştirirken girilen tartışmalar, İbn Hazm'ın fikh ve usulü dışında diğer akfî ve dinî ilimlere ve bu konuda İslâm muhitindeki ilmî birikime olan derin vukufunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ahmed Muhammed Şâkir tarafından sekiz cüz halinde neşredilen *el-İhkâm*'ı (Kahire 1345-1348/1926-1929; İhsan Abbas'ın önsözüyle ve iki ciltte sekiz cüz olarak Beyrut 1980, 1403/1983) daha sonra Zekeriyâ Ali Yûsuf bu neşre dayanarak yeniden yayımlamıştır (I-II, Kahire 1970).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut 1403/1983, I-VIII; a.mlf., *el-Muhalâ*, Kahire 1387/1967, I, 75; a.mlf., *en-Nübzetü'l-kâfiye fî usûli'ahkâmî'd-dîn*, Kahire-Beyrut 1412/1992, s. 75; Zehbî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 195; Abdülmecid et-Türkî, *Münâzarât fî usûli'ş-şer'ati'l-İslâmiyye beyne İbn Hazm ve'l-Bâci* (trc. ve nşr. Abdüssabûr Şâhin), Beyrut 1406/1986, tür.yer.



H. YUNUS APAYDIN

el-İHKÂM

(الإحكام)

Seyfeddin el-Âmidî'nin
(ö. 631/1233)

fıkıh usulüne dair eseri.

Tam adı *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* olup mütekellimîn metoduna göre telif edilmiş klasik dönem fıkıh usulü eserleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Fıkıhta önce Hanbelî, sonra Şâfiî mezhebinin benimseyen, kelâmda Eş'ariyye ekolüne mensup olan Âmidî usûl-i fikhın yanı sıra kelâm, felsefe, cedel ve mantık sahalarda dönemin otoritesi sayılmıştır. Âmidî, bu alanlarda kazandığı zengin birikimi hayatının son yıllarında yazdığı (625/1228) *el-İhkâm*'da ortaya koymuştur. İbn Haldûn ve onu takip eden birçok müellif *el-İhkâm*'ı, mütekellimîn ekolünün dört ana kaynağı sayılan Kâdî Abdücebâr'ın *el-'Umed*, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'ctemed* ve Gazzâlî'nin *el-Mûstafâ* adlı eserlerinin başırolü bir telhisi olarak nitelendirir (*el-Mukaddime*, s. 817). Ancak klasik literatürün, o alandaki şifahi ve yazılı kültürü özümseyip katkıda bulunarak geliştirdiği göz önünde tutulursa burada telhisle, söz konusu eserlerin özümşenerek onlardan yeni bir muhtevanın elde edilmesinin kastedildiğini söylemek, hatta *el-İhkâm*'ı, dönemine kadar oluşan mütekellimîn usulünün müellif tarafından kendisine has bir sistematik ve anlatımla yeniden ifade edildiği bir eser olarak kabul etmek gerekir. O devirde fikh, usul ve kelâm tartışmalarının canlı şekilde devam ettiği, bu mirasın aktarımında hoca-talebe ilişkisinin önemli olduğu, döneme ait literatürün de bu süreç içindeki mevcut birikimi yansıttığı düşünülürse *el-İhkâm*'ın kaynakları olarak sadece bu dört eserin gösterilmesi doğru olmaz. Diğer müellifler gibi Âmidî de bir bakıma kendi zamanına kadar teşekkül eden usûl-i fikh geleneğine ortak bir kıvam vererek, buna dönemindeki canlı

tartışmaları, kendi bakış açısı ve tercihlerini de ekleyerek özgün bir çalışma ortaya koymuştur (Weiss, *The Search For God's Law*, s. 22-23). Ancak *el-İhkâm*'ın oluşmasında hangi kaynağın ne ölçüde katkısının bulunduğu söylemek hayli zordur.

Anılan dört eserin telhisi mahiyetinde bir diğer eser de Fahrreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl*'üdür. İbn Haldûn, bu iki eser arasında metot farkının bulunduğu dikkat çektiikten sonra Râzî'nin daha çok delille ve istidlâlle, Âmidî'nin ise fikhî meselelerin ayrıntısıyla ve bir konudaki farklı görüşlerin ve gerekçelerinin ortaya konulmasıyla meşgul olduğunu söyleyerek *el-İhkâm*'ı daha kapsamlı bulur (*el-Mukaddime*, s. 817). Âmidî'nin usul görüşleri konusunda araştırma yapan Bernard G. Weiss de *el-İhkâm*'ı -Gazzâlî'nin hakkını teslim etmekte birlikte- kelâmî usul metodunun Cüveynî'den sonraki zirvesi ve en kapsamlı örneği, Âmidî'nin de baş eseri olarak görür (*The Search For God's Law*, s. 21).

Fukaha metoduna göre kaleme alınan usul literatürüyle mütekellimîn metodunun ürünü eserler arasında gerek terminoloji gerekse sistematik yönünden dik-

kate değer bazı farklılıklar bulunduğu gibi hüküm kaynakları, bunlardan hüküm çıkarma metotları ve çıkarılan fer'î çözümler arasındaki uyumu sağlama açısından da aralarında önemli bir yöntem ve üslup farklılığı vardır. Mütekellimîn ekolü eserlerinin, Aristo düşüncesinin etkisiyle Cüveynî'den itibaren kategorik ve sistemli bir yapı kazandığı, Aristo'nun tüm-dengeyim mantığının kelâm ve usûl-i fıkha içerik bakımından olmasa bile eserlerin kurgusu yönüyle tesir ettiği, bu tesirin Cüveynî ve öğrencisi Gazzâlî'de iyice belirgin hale geldiği söylenebilir. *el-İhkâm* ve *el-Maḥşûl* ise usul ilminin formel yapılmasının tamamlandığı bir sonraki dönemin ürünleri olarak dikkat çekerler. Bunun için de *el-İhkâm*'da bu sürecin açık etkisi sayılabilecek tasniflere yer yer rastlanırsa da (I, 8-10) önemli usul ve teori tartışmalarında Aristo mantığının ikinci planda kaldığı söylenebilir (Weiss, *The Search For God's Law*, s. 23-24).

el-İhkâm "kaide" adı verilen dört bölümden oluşur. Birinci bölümde, ekolün diğer eserlerinde olduğu gibi ileride ele alınacak fıkıh usulü konularının daha iyi kavranabilmesi için kelâm, dil ve usulle ilgili temel terim ve kavramların tanım

Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 346)